

Poznámky k referátu: „Průběžně zběžný výklad dialogu *Sofistés* u Francise M. Cornforda.“

Antonín Šíma

F. M. Cornford si ve své knize „*Plato's Theory of Knowledge*“ vytknul širší cíl než pouze předložit překlad a komentář Platónova dialogu *Sofistés*. Jeho cílem bylo propojit v jednom pojednání dva Platónovy texty *Theaitétos* a *Sofistés*, které na sebe navazují jak svým dramatickým rámcem, tak tematicky (oba řeší problém poznání). Na jedné straně prezentuje dialog *Theaitétos* zvláštní svět, kde vše plyne a není v něm možná dokonce ani řeč, ani omyl. Zároveň se v tomto dialogu Platón dotýká základů jazykové sémantiky a jako nevyřčenou, o to však důležitější otázku ponechává ontologický status člověkem poznávaných entit, které musí být možné uchopit v řeči. K této otázce se obrací dialog *Sofistés*, který v Cornfordově knize doplňuje *Theaitétovy* aporie a u některých předkládá jejich možná řešení.

Před vlastním komentovaným překladem (tzv. „running commentary“) Cornford vymezuje místo jím sledovaných dialogů mezi dalšími Platónovými díly. Zabývá se užší skupinou dialogů: *Parmenidés*, *Theaitétos*, *Sofistés* a *Politikos* (s. 1). Souhlasí s názorem M. Diès (předloženým ve studii o dialogu *Parmenidés* z r. 1923), že sám Platón zanechal v rámcových rozhovorech těchto dialogů indicie, jež čtenáře navedou ke čtení v uvedeném pořadí. Dialogy této skupiny navzájem souvisí rovněž tematicky a částečně se shoduje i metodické uchopení hlavních témat, jež aktéři těchto dialogů zkoumají. (Všechny citace dialogů v tomto referátu budou uvedeny z českého překladu F. Novotného, pouze pokud se bude jednat o Cornfordův překlad, bude citováno z něj.)

V dialogu *Parmenidés* (obsahově nejkontroverznějším zástupci dané skupiny) je dramaticky představeno setkání mladého Sókrata (postavy většiny Platónových dialogů – proto nezaměňovat s postavou mladého Sókrata, partnera v rozhovoru s hostem z Eleje v dialogu *Politikos*; Cornford se domnívá, že ani tato shoda jmen není čistě náhodná) se starým a úctyhodným Parmenidem, jehož děj je zasazen zhruba do roku 450 př. Kr. (s. 1). (127b-c „Parmenidés byl už hezky stár, silně šedivý, ale krásného a ušlechtilého vzezření, tak asi kolem šedesáti let; [...] tam pak přišel i Sókratés a s ním mnoho jiných, toužíce poslechnouti si předcítání Zénónových spisů; [...] Sókratés byl tehdy ještě velmi mlád.“) Motiv tohoto setkání je spíše považován za fiktivní dějotvorný prvek dialogu než za záznam skutečné historické události.

Dramatickou linii napříč uvažovanými díly dále rozvíjí dialog *Theaitétos*. Na místě 183e Sókratés zmiňuje dávné setkání s Parmenidem („Parmenidés se mi zdá, jak praví Homér, „úctyhodný“ a zároveň „strašný“. Přišel jsem s ním do styku, když jsem byl velmi mlád a on velmi stár, a objevilo se mi, že je v něm jakási hloubka ve všem všudy ušlechtilá“). V dialogu *Sofistés*, jehož dramatický rámec přímo navazuje na dramatický rámec *Theaitéta* (odehrává se

hned druhý den) je opět zmíněno setkání Sókrata s Parmenidem (217c: „jako kdysi v mé přítomnosti dělal i Parmenidés a vykládal krásné věci; já jsem byl tehdy mlád, ale on byl již hodně stár“). Na dějovou linii *Sofisty* navazuje bezprostředně dialog *Politikos*.

F. M. Cornford ovšem upozorňuje, že představené pořadí dialogů se neshoduje se závěry jiných badatelů, kteří zkoumali dialogy v jiném než dramatickém kontextu, zmiňuje například problematiku doby napsání dialogů vymezenou „stilometrikou“. Ta snad dokonce ukazuje, že Platón některé dialogy rozepsal a vrátil se k nim až po určité době, kdy již měl napsány jiné dialogy z této skupiny.

V souvislosti s představením pořadí čtení dialogů vyvstává ještě další otázka. Sókratés v úvodu dialogu *Sofisté*s žádá o vysvětlení povahy slov nebo obecných jmen sofista, politik, filosof (217a). S připomenutím tohoto úkolu se znovu setkáváme v úvodu dialogu *Politikos*, který se pokusí podat výměr slova „politik“ (257a: „Avšak brzy budeš povinen, Sókrate, díkem třikrát větším, totiž až ti sestrojí ještě politika i filosofa“). Čeho se ale v žádném Platónově dialogu nedočkáme, je výměr jména „filosof“. Tento problém se snažili badatelé řešit různým způsobem. Někteří se domnívají, že vymezením jmen sofisty a politika bylo uděláno dost pro to, aby bylo možné nalézt filosofa ve zbylém prostoru, který nevymezuje ani jedno z předchozích jmen. Někteří se domnívají, že hledaným filosofem je sám Parmenidés, a snaží se proto zdůraznit roli dialogu *Parmenidés* ve skupině představených dialogů. Cornford v komentáři k relevantní pasáži *Sofisty* (s. 168n) upozorňuje na místo 253e tamtéž („Tedy na takovémto asi místě nalezneme filosofa, i nyní i později, budeme-li ho hledat“), kde je pomocí dialektické metody *diáiresis* užitá při zkoumání vymezeno pole souvisejících slov, jež by mohla postihovat filosofa. Jako odpověď na otázku po filosofovi je však tato pasáž nedostatečná, neboť již zmíněné místo v dialogu *Politikos* chápe výměr filosofa stále jako úkol pro další zkoumání. F. Cornford upozorňuje na pozdější místo v *Politiku*, kde Sókratés určuje dalšího partnera pro rozhovor s Hostem z Eleje (258a: „Pokud jde o Theaitéta, s tím jsem si sám včera pohovořil a také nyní jsem ho slyšel odpovídat, ale co se týče Sókrata, ani to ani ono; je tedy potřebí podívat se i na tohoto. Se mnou bude rozmlouvat až jindy, ale nyní ať odpovídá tobě“). Je třeba zdůraznit, že mluvčím zde je Sókratés – postava řady dalších dialogů – a vybraným partnerem pro rozhovor je Sókratés mladší – Theaitétův současník a přítel. (Shoda jmen zde určitě není náhodná, velice dobře poukazuje k Platónovu stylu psaní, zvláště pokud celá představovaná série dialogů pojednává o vymezení obsahu obecných slov nebo označení jmen. Tento prvek vtipně poukazuje na fakt, že přesnosti nemusí být dosaženo ani mezi vlastními jmény a že ani ta necharakterizují konkrétní osobu vyčerpávajícím způsobem.) Dle Sókratovy promluvy je s poukazem k slibované rozmluvě „jindy“ možné sestavit tabulku mluvčích v dialozích představené skupiny a dle ní doplnit i mluvčí fiktivního dialogu *Filosof* (s. 168).

	<i>Theaitétos</i>	<i>Sofistés</i>	<i>Politikos</i>	<i>Filosofos</i>
Tazatel	Sókratés	Elejský host	Elejský host	Sókratés
Odpovídající	Theaitétos	Theaitétos	Sókratés mladší	Sókratés mladší

Tabulka ukazuje, že zastínění Sókrata jako mluvčího dialogů Elejským hostem bylo pouze dočasné a Sókratés se má vrátit na své místo opět v plánovaném dialogu *Filosof*. Cornford se domnívá (s. 169), že je těžké uvěřit tomu, že by byly učiněny tyto nářázky, pokud by Platón vůbec nezamýšlel dialog *Filosof* napsat, ale že je možné pouze se dohadovat, proč tento dialog nakonec napsán nebyl. Dialog *Sofistés* vymezil pole, kde by bylo možné filosofa hledat, podoby filosofa a sofistů se několikrát dotknul. Dialog *Politikos* se zabýval filosofem v jeho aktivní podobě jako královským pastýřem lidí, jako strážcem, který se – poté, co zřel Dobro – vrátil zpět do obce a slouží svým spoluobčanům „v jeskyni“ jako zákonodárce. Cornford navazuje na tuto představu otázkou, kde se nachází místo, z něhož se pravý politik vrátil: z oblasti kontempace, pravého obydlí filosofa, kde získal přehled, jak je propojena realita se světem jevů, o jehož vyjádření v řeči usiluje dialog *Parmenidés* i dialog *Sofistés*. Dialog *Filosofos* možná vůbec být napsán neměl, nebo pokud ano, měl zahrnovat představené motivy a možná směřovat v podobném duchu, v němž Platón proslovil slavnou přednášku *O Dobru* (již zmiňuje Aristotelés a zná ji také doxografie).

Pro přesnější vymezení představené skupiny dialogů mezi ostatními Platónovými dialogy je určeno, že tato skupina pochází určitě z pozdější doby Platónova tvůrčího období než klíčové dialogy *Faidón* a *Ústava*; až za touto skupinou následují vrcholné dialogy *Timaios*, *Filébos* a *Zákony*. Cornford vyslovuje domněnku, že dříve zmíněné dialogy *Faidón* a *Ústava* představují Platónovu filosofii a jsou přístupnější širší odborné veřejnosti tehdejších Athén, zatímco sledovaná skupina dialogů má přesnější a techničtější zaměření, a je proto určena pro užší kruh následníků a diskusi v Akademii (s. 2). Dialogy napsané před *Faidónem* a *Ústavou* představují sérii kroků, v jejichž rámci jsou probírány morální pojmy (zvláště v rozhovorech Sókrata v raných dialozích), jejichž poznání nelze jednoduše založit ve smyslové zkušenosti. Společně s těmito pojmy je postupně představena koncepce duše a koncepce idejí. Spojení idejí s nesmrtelnou, božskou částí duše, která je oddělitelná od své závislosti na smrtelném těle, je provedeno v dialogu *Faidón*. Zde jsou naznačeny oba koncepty propojení tělesného světa a božského světa idejí – princip účasti (*methexis*) a princip rozpomínání (*anamnésis*). Společně s nimi je ovšem nutné zmínit rozdíl, který mezi dvěma separátními oblastmi zůstává, postupně nazvaný *chórismos*.

Představené principy však musí čelit mnohým nejasnostem (stejně jako Sókratovi posluchači v dialogu *Faidón* i my se můžeme jen těžko smířit s postulátem těchto konceptů), a proto se k nim vracíme právě dialogy uvažované skupiny.

V první části dialogu *Parmenidés* upozorňuje mladý Sókratés na koncepci idejí, jež je následně v rozhovoru s Parmenidem podrobena téměř zdrcující kritice. V této části je záměrně

upozorněno na nedostatky, které koncepce idejí skýtá. (Z důvodu velké výkladové obtížnosti se Cornford neobrací v naší představované publikaci k výkladu problémů *Parmenida*, protože to učinil v samostatném komentáři k tomuto dialogu. Ani my nebudeme hlouběji zasahovat do jeho obtížné struktury.) Jako návrh se tu objevují některé z pojmů, které následující dialogy, a hlavně *Sofisté*, vymezí jako pojmy klíčové pro celou koncepci Platónské filosofie. Jedná se o podobnost a nepodobnost, pohyb a klid, vznikání a zanikání, bytí a nebytí v dialogu *Parmenidés* (136b) a tzv. „nejvyšší z rodů“, tj. různost a totožnost, klid a pohyb, bytí a nebytí v dialogu *Sofisté* (254d). Tyto pojmy se objevují v centrální pasáži dialogu s předpokladem, že s jejich pomocí bude možné řešit problém nejen vztahu mezi idejemi a věcmi, ale především vztahů mezi idejemi navzájem. Je příznačné, že v dialogu *Parmenidés* vystupuje sám zakladatel Elejské školy a v dialogu *Sofisté* a *Politikos* vede zkoumání Elejský host, neboť mnohé z názorů historického Parmenida zde budou podrobeny zkoumání (s. 7).

V dialogu *Sofisté* je v souvislosti s hlavním tématem (podání správného výměru slova nebo názvu sofista) probírána otázka, na niž upozornil již dialog *Theaitétos*: jak je možné se mýlit, respektive jak je možné mluvit, a přesto nemluvit pravdu. Právě pomocí vysvětlení vztahů mezi idejemi má být vyjasněn i status afirmativních a negativních pravdivých výpovědí o idejích (s. 12). Vztahy mezi idejemi nebo obecnými pojmy jsou zkoumány pomocí specifické dialektické metody *synthese* a *diárese* (skládání a dělení). Ta zároveň v dialozích slouží k vymezení hledaného názvu „sofista“ a „politik“.

Jako příklad Cornfordova výkladu dialogu *Sofisté* si představíme část 259d-263d, která zde zběžně představené principy využívá při vymezování toho, co se děje při užívání jazyka, když je o nějakém předmětu nebo osobě vypovídáno něco. Jedná se tedy o základ jazykové sémantiky založený v centrální úvaze o možnosti slučování a rozlučování dvou a více idejí.

Zpětný pohled na dialog *Theaitétos* naznačuje, že odpovědi na otázku: jak vysvětlit nepravdu vyjevenou v řeči nebo jak vysvětlit nepravdivé mínění či prostě omyl, souvisejí s naší pasáží v dialogu *Sofisté*. Pokud vezmeme v potaz ideje a budeme je chápat jako významy obecných jmen, jež vstupují do určování významu celých výpovědí, bude možné učinit nepravdivou výpověď bez toho, aby nějak odkazovala k neexistujícím věcem nebo faktům, o nichž se vypovídá (s. 298). Důležitost řeči naznačuje Elejský host mimo jiné poznámkou, že „kdybychom té [řeči] byli zbaveni, byli bychom – a to je nejdůležitější věc – zbaveni filosofie“ (260a). Lze tvrdit, že řeč můžeme chápat jako zmíněné společné pole, na němž se setkávají sofista, politik i filosof.

Aby bylo možné vypovídat v řeči o věci nebo skutečnosti, která není, nemusí to nutně znamenat, že budeme mluvit o věci, jež neexistuje. Celý problém lze chápat také tak, že je řeč o dvou rozdílných věcech. Cornford upozorňuje, že pak je splněna podmínka, podle níž něco musí vždy být něčím, neboť nelze vypovídat o ničem (s. 299). Pokud se vypovídá o něčem jiném, než je aktuální faktum, má i nepravdivá výpověď určitý význam. Na místě podobné mistrné záměny významů se bude v dialogu *Sofisté* skrývat i hledaný sofista. Význam řeči

závisí na spojování idejí dohromady (συμπλοκή), zahrnuje všechny výpovědi nejen pravdivé, ale i nepravdivé. Toto řešení nelze chápat zjednodušeně a zaměnit ideje za význam veškerých slov v řeči, neboť ideje byly představeny jako obecná jména. Vypovídat lze také o jednotlivinách, ale je příznačné, že každá výpověď musí obsahovat kromě jednotliviny také obecné určení, tedy ideu – jakýsi společný termín (s. 300 n.). Mezi idejemi, jež se mohou spojovat se všemi ostatními, vymezila centrální pasáž *Sofisty* i „nejsoucno-nebytí“, které je účastno „různosti“, a tím rozdílné od „jsoucího-bytí“, proto v jistém ohledu vždy je, ale svou účastí v „různosti“ umožňuje také ohled, v němž „není“.

Je nutné zdůraznit, že stejná pravidla jako pro řeč platí ve zkoumání Elejského hosta a Theaitéta i pro „mínění“. Dialog v části 261c-262e provede členění založené na pozorování řeči: každá výpověď je spojením rozdílných částí, tj. jmen a sloves. Cornford v definici pojmu „slovo“ zmiňuje Aristotelovu analýzu jazyka v první části spisu *De interpretatione*: vyřčené nebo napsané slovo je symbol (σύμβολον) nebo znak (σημείον) mentální události. Zatímco různé jazyky obsahují různé vyřčené nebo napsané znaky, s nimi spojené mentální události jsou vždy stejné v každém člověku a vztahují se ke konkrétním věcem (πράγματα). Platón definuje slovo jako „výraz hlasu“ (262a), určený k označení jsoucího. Každé slovo reprezentuje něco jsoucího nebo znamená něco jsoucího – není bezvýznamným zvukem. Žádná část v nepravdivé výpovědi tedy není bez významu (s. 305n). Platónův výměr „slova“ pokrývá dva ohledy: (a) společné jméno má význam entity, jíž je idea, stejně jako zastupuje existující věc; (b) správné jméno zastupuje pouze existující věci.

Uvedená pasáž popisuje to, co pozdější filosofie jazyka bude chápat jako výpověď nebo predikaci, tj. spojení dvou částí jazyka – sloves a jmen, která sice nesou význam každé zvlášť, jsou-li však spojena, nesou význam jako celek. Výpověď souvisí s faktem, ukazuje ho jako celek. Stejně jako je fakt spojením určitých částí, je výpověď složená ze znaků těchto částí (nejjednodušeji předmět a jeho činnost).

Je třeba dát dbát na to, co je rozuměno faktem, neboť na tomto základě je odděleno určení pravdivé a nepravdivé výpovědi. Výpověď „Theaitétos sedí“ (263a) zahrnuje jednak existující věc, o níž vypovídá, jednak činnost vyjádřenou slovesem, tj. další existující věc. Celá výpověď zaznamenává existující fakt, složený ze dvou částí. Výpověď „Theaitétos sedí“ zaznamenává fakt jako předmět vnímání, který reprezentuje aktuální stav přítomný smyslům. Ověření pravdivosti této jednoduché výpovědi spočívá v tom, zda předmět výpovědi a jeho činnost koresponduje s tím, co je vypovídáno, tj. pokud Theaitétos sedí.

Problém nastává v části dialogu, kde je příliš jednoduchou úvahou vyloženo, jak dochází k nepravdivé výpovědi (263b-d). Předmětem výpovědi zůstává Theaitétos, ale je o něm vypovídáno něco jiného: „Theaitétos [s kterým já nyní rozmlouvám] letí“ (263a). Korespondence mezi předmětem Theaitétem zůstává zachována, avšak tím, co nelze kladně ověřit, je jeho činnost. Pokud činnost není a nelze ji kladně ověřit, pak se o Theaitétovi jako předmětu vypovídá něco, co není – co není vůbec a nemá ani žádný význam. Toto chápání pasáže označuje Cornford za „doslovné čtení“. Čtenář mu může rozumět tak, že věci rozdílné

od věcí, které se dějí právě před ním, a fakta různá od faktů, které lze na základě korespondence ověřit, jsou jednoduše fakta jiná, která umožňují učinit nepravdivou výpověď nebo podlehnout nepravdivému mínění. Cestou záměny se pokoušely jít také myšlenkové experimenty „voskové tabulky“ a „holubníku“ v dialogu *Theaitétos* (189b-199c), ovšem neúspěšně. Cornford upozorňuje, že stejně jako Sókratés v *Theaitétu*, musíme i my zde odmítnout představené řešení (s. 313).

Aby bylo možné představit si přesně vznik nepravdivého mínění a společně s ním nepravdivé výpovědi, je třeba předpokládat závěry centrální pasáže dialogu: „právě vespolným spojením idejí nám vznikla řeč“ (259e), tj. předpokládat zapojení idejí a jejich společenství. Příliš jednoduché doslovné čtení o vzniku nepravdivého mínění a výpovědi opomínalo důležité entity, jimiž jsou ideje, jež hrají důležitou roli při určování významu každé výpovědi a každého jména. V první výpovědi „Theaitétos sedí“ nacházíme předmět, jméno Theaitétos, které zastupuje konkrétní osobu zde. Není žádná idea Theaitéta, ale termín „sedí“ je společný (obecný). V teorii idejí mají společné termíny význam: a) odpovídajícího jména – zastupují jednotlivý výskyt; b) mají význam sám o sobě, jako určení významu zvuku činící z něj slovo. Např. slovo „sedí“ vyvolá v představách posluchače něco určitého, není pouhým zvukem.

Pokud je do vysvětlení pravdivé výpovědi zahrnuta teorie společenství idejí, pak pravdivý výrok „Theaitétos sedí“ skládající se ze dvou komponent, tj. jména „Theaitétos“, jehož fyzická přítomnost reprezentuje náležitou korespondenci, a slovesa „sedí“, jež má svůj význam zároveň jako ideu, na níž se účastní zde konkrétní Theaitétovo sezení určené faktem, který je před pozorovatelem, pak je možné zaměnit společné slovo (resp. sloveso), aniž by zmizel jeho význam. To ukazuje druhý nepravdivý výrok „Theaitétos letí“. Ten je na základě stejného modelu složen ze jména „Theaitétos“, jež reprezentuje fyzickou přítomnost osoby s tímto jménem, a slovesa „letí“, jež má díky ideji svůj význam, ačkoli Theaitétos zde před Elejským hostem sedí, čehož význam je určen stále účastí na patřičné ideji. K záměně tedy nedochází prostě v oblasti korespondence smyslových dat a výpovědí o nich, nýbrž na úrovni významů určených idejemi, jež vždy jsou. Odpadá tím problém vypovídání něčeho nejsoucího. Pomocí této komplexněji určené záměny vznikají nepravdivé mínění i nepravdivá výpověď (s. 316). Cornford doplňuje představenou úvahu správným výkladem již ne „doslovného čtení“ pasáže 263b-d.

Na závěr této zběžně krátké ukázky postupného systematického výkladu dialogu můžeme doplnit, že Cornfordův překlad a výklad problémů poznání v dialozích *Theaitétos* a *Sofistés* představuje čtenáři obtíže Platónovy teorie poznání spojené s centrálními pojmy jeho filosofie, jakými jsou „vnímání“, „mínění“, „pravdivé mínění“ a „myšlení“. Nezabývá se tedy pouze teorií poznání, ale kráčí po spletitých cestách Platónovy filosofie, neboť v každém z Platónových dialogů lze nalézt poněkud pozměněnou představu některého z filosofických problémů. Příkladem je právě problém poznání, jehož výklad bude muset být konfrontován s

dialogy, jež podle všeho následují až po námi letmo představené skupině *Parmenidés*, *Theaitétos*, *Sofistés*, *Politikos* (např. dialog *Timaios*).